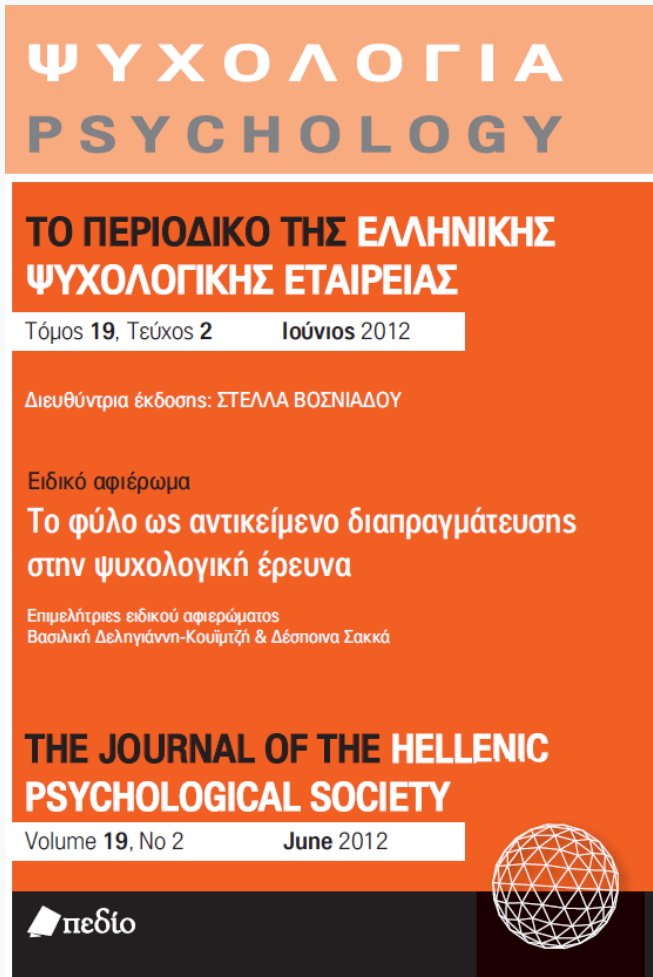

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 19, No 2 (2012)

“If I was unemployed and single, I would be nothing...”: Gendered negotiations of unemployment

Ευανθία Τάζογλου, Βασιλική Δεληγιάννη - Κουϊμτζή

doi: [10.12681/psy_hps.23615](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23615)

Copyright © 2020, Ευανθία Τάζογλου, Βασιλική Δεληγιάννη - Κουϊμτζή

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Τάζογλου Ε., & Δεληγιάννη - Κουϊμτζή Β. (2020). “If I was unemployed and single, I would be nothing...”: Gendered negotiations of unemployment. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 19(2), 175–192. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23615

«Αν ήμουν άνεργη και δεν ήμουν παντρεμένη, θα ήμουν ένα τίποτα...»: Έμφυλες διαπραγματεύσεις της ανεργίας

ΕΥΑΝΘΙΑ ΤΑΖΟΓΛΟΥ¹

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να μελετήσει τους τρόπους με τους οποίους οι άνεργες έγγαμες γυναίκες μιλούν για, και δικαιολογούν την κατάσταση της ανεργίας τους σε σχέση με την κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων. Ειδικότερα, εστιάζεται στην ανάλυση των διαθέσιμων γλωσσικών ρεπερτορίων, «ερμηνευτικών ρεπερτορίων», τα οποία οι γυναίκες χρησιμοποιούν, και στις συνέπειες των ρεπερτορίων αυτών στη διαπραγμάτευση της γυναικείας τους ταυτότητας μέσα στο συγκεκριμένο οικογενειακό και εργασιακό πλαίσιο και υπό την επίδραση της κυρίαρχης έμφυλης ιδεολογίας. Διεξήχθησαν ατομικές ημιδομημένες συνεντεύξεις με άνεργες έγγαμες γυναίκες. Η ανάλυση των συνεντεύξεων βασίστηκε στις αρχές της ανάλυσης λόγου, που τοποθετείται στο πλαίσιο των φεμινιστικών οπτικών. Διαπιστώνεται ότι οι συμμετέχουσες κατασκευάζουν και διευθετούν τις εργασιακές επιλογές και πρακτικές τους βάσει κυρίως παραδοσιακών αντιλήψεων και συνεπαγωγών για τη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Το φύλο και η έγγαμη ιδιότητα παρουσιάζονται άμεσα συνδεδεμένα με τις απιακές αποδόσεις των γυναικών, καθώς η γυναικεία ανεργία επιχειρείται να δικαιολογηθεί ως μια «φυσική» κατάσταση των έγγαμων γυναικών δίχως οικογενειακού υποστηρικτικού μηχανισμού και αναγνώριση της ανάγκης των γυναικών για αμειβόμενη εργασία. Οι έγγαμες γυναίκες φαίνεται να έρχονται αντιμέτωπες με προσωπικές συγκρούσεις και στερεότυπες κοινωνικοπολιτισμικές προσδοκίες και κατασκευές για τη γυναικεία ανεργία, και να αποδέχονται τελικά τους κυρίαρχους λόγους που αναπαράγουν τον παραδοσιακό έμφυλο καταμερισμό εργασιακών και οικογενειακών ρόλων.

Λέξεις-κλειδιά: Ανεργία, Έμφυλες ταυτότητες, Φεμινιστικές οπτικές, Ανάλυση λόγου.

1. Διεύθυνση: Διδάκτωρ Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 541 24 Θεσσαλονίκη. E-mail: evanthia@ath.forthnet.gr

2. Διεύθυνση: Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 541 24 Θεσσαλονίκη. E-mail: deliyian@psy.auth.gr

1. Εισαγωγή

Παρά το πλήθος των μελετών για την ανεργία τις τελευταίες δεκαετίες, οι οποίες διερευνούν κυρίως την επίδραση της ανεργίας στην ψυχολογική ευημερία των ατόμων, η διάσταση του φύλου έχει ελάχιστα αποτελέσει αντικείμενο τόσο θεωρητικής όσο και μεθοδολογικής διαπραγμάτευσης (Fryer, 2000. Hammarstrom, & Janlert, 2006. Willot, & Griffin, 1996, 1999, 2004). Αυτό που πιο συγκεκριμένα αποτελεί κοινή «παράλειψη» των ερευνών είναι η απουσία επικέντρωσης στις άνεργες γυναίκες και η μελέτη της υποκειμενικής τους εμπειρίας. Δεν είναι υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι η γνώση που έχει αποκτηθεί για την ανεργία αποτελεί ουσιαστικά γνώση για την ανδρική ανεργία. Η πλειονότητα των ερευνών παρουσιάζει έντονα ανδροκεντρικό χαρακτήρα, τόσο στην εμπειρική της εστίαση, καθώς έχει βασιστεί σχεδόν αποκλειστικά σε δείγματα ανδρών, όσο και στις υποθέσεις και αξίες της, καθώς διακρίνεται από τη διατύπωση στερεότυπων ερευνητικών ερωτημάτων και παραδοσιακών έμφυλων υποθέσεων (Fryer, 1999, 2004. Fryer, & Payne, 1986).

Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι οι γυναίκες παρουσιάζονται στο μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας μόνο ως «φευγαλέες σκιές» (Marshall, 1984, σελ. 237) και εμφανίζονται ως οι «σύζυγοι»/«σύντροφοι» των άνεργων ανδρών, όπου περιγράφεται η επίδραση της ανδρικής ανεργίας στην οικογένεια και στη σύζυγο. Η «αθέατη» παρουσία των γυναικών στη μελέτη της ανεργίας φαίνεται να αντανακλά τη, μέχρι πρόσφατα, αντιμετώπιση των γυναικών ως το «άλλο» ή «αποκλίνον» της (ανδρικής) νόρμας, των οποίων οι υποκειμενικές εμπειρίες δεν χρειάζεται να διερευνηθούν (Δεληγιάννη-Κουίμτζή, 1993α, 1993β. Gannon et al., 1992. Hoffman, & Quinton, 1996). Αρκετοί συγγραφείς ισχυρίζονται ότι η αγνόηση ή, έστω η μειωμένη έμφαση, των ερευνών στις άνεργες γυναίκες συσχετίζεται άμεσα με τον ιστορικό διαχωρισμό ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα, ο οποίος οδήγησε στην απόλυτη ταύτιση των γυναικών με τον οικιακό χώρο και των ανδρών με το χώρο της εργασίας. Ουσιαστικά, ο συγκεκριμένος «χωροταξικός» πραγματικός και συμ-

βολικός διαχωρισμός συνοδεύτηκε από τον παραδοσιακό έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, στα πλαίσια του οποίου οι άνδρες συνδέθηκαν άρρηκτα με την αμειβόμενη εργασία –άρα και την ανεργία– ενώ οι γυναίκες με την άμισθη οικιακή εργασία (Bernard, 1981. Connell, 1995, 2002). Επομένως, από τη στιγμή που ιστορικά, οικονομικά και κοινωνικοπολιτισμικά οι γυναίκες δεν θεωρούνταν «πραγματικά» εργαζόμενες, ήταν «λογικό» και αναμενόμενο να μη θεωρούνται, αντιστοίχως, «πραγματικά» άνεργες.

Ακόμα και στις λιγοστές έρευνες στις οποίες έχουν περιληφθεί γυναίκες, αυτές χρησιμοποιούνται κυρίως ως «συμπληρωματικές» των ανδρών συμμετεχόντων για τη μελέτη της επίδρασης της ανεργίας στην ψυχολογική τους ευημερία. Ειδικότερα, εστιάζουν αποκλειστικά σε συγκριτικές ποσοτικές μετρήσεις της ανεργίας καθώς σχεδόν στο σύνολό τους χρησιμοποιούν ποσοτικές μεθόδους έρευνας και στον εντοπισμό ομοιοτήτων ή κυρίως διαφορών που παρατηρούνται μεταξύ άνεργων ανδρών και γυναικών.

Η πλειονότητα λοιπόν των σχετικών μελετών υποστηρίζει ότι η εμπειρία της ανεργίας διαφέρει σημαντικά μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς στις γυναίκες είναι λιγότερο αρνητική από ό,τι στους άνδρες (Hammarstrom, & Janlert, 1997. Murphy, & Athanasou, 1999. Warr, 1987). Ειδικότερα, οι διαφορές μεταξύ άνεργων ανδρών και γυναικών επιχειρείται να αιτιολογηθούν από το ότι οι γυναίκες αξιολογούν την εργασία ως κάτι λιγότερο σημαντικό και δεν έχουν την ίδια δέσμευση σ' αυτήν όπως οι άνδρες και, ως εκ τούτου, αντιμετωπίζουν την ανεργία με λιγότερο αρνητικές συνέπειες. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη τοποθέτηση, ένα μεγάλο μέρος της γυναικείας ανεργίας εμπεριέχει το στοιχείο της επιλογής, καθώς αρκετές γυναίκες (πρωτίστως οι έγγαμες) μένουν εκτός αγοράς εργασίας «εθελοντικά», θέτοντας περιορισμούς στην απασχόλησή τους λόγω «οικογενειακών υποχρεώσεων» (Artazcoz et al., 2004). Επίσης, ένα επιχείρημα που προβάλλεται για να ερμηνεύσει τη διαφοροποίηση στην εμπειρία της ανεργίας είναι ότι οι γυναίκες δεν έχουν τις ίδιες οικονομικές υποχρεώσεις με τους άνδρες και επομένως είναι απαλλαγμένες από την πραγ-

ματική επίδραση της έλλειψης χρημάτων, αλλά και από το άγχος για την αδυναμία συντήρησης των εξαρτώμενων μελών (Russel, & Barbieri, 2000). Η άποψη αυτή ουσιαστικά προϋποθέτει στερεοτυπικά ότι οι γυναίκες αποτελούν σταθερά και αμετάβλητα τους δευτερεύοντες φορείς εισοδήματος σε ένα νοικοκυριό και επομένως ένας άνδρας «κουβαλητής» (θα) υπάρχει πάντα δίπλα στις άνεργες γυναίκες (Gregson, Simonsen, & Vaiou, 1999. Kyriazis, 1998). Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι οι «οικιακοί» ρόλοι των γυναικών (ως συζύγων, μητέρων και νοικοκυρών) αποτελούν γι' αυτές εναλλακτικές πηγές ικανοποίησης, αυτοπραγμάτωσης και κύρους, ώστε να αντιμετωπίζουν περισσότερο θετικά την ανεργία. Ειδικότερα, ο γάμος και οι οικογενειακοί ρόλοι παρουσιάζονται να λειτουργούν «προστατευτικά» για τις άνεργες γυναίκες, καθώς μπορούν να ανταποκριθούν στο ρόλο της φροντίδας του οικιακού χώρου και των παιδιών που παραδοσιακά θεωρείται το πρώτιστο μέλημά τους και ο βασικός κοινωνικός τους προσορισμός. Επιπρόσθετα, επιχειρείται να προβληθεί μια «ομοιογένεια» της γυναικείας εμπειρίας ως προς την ανεργία, αν και έχει αποδειχθεί ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει (Callaghan, 1998. Fornham, & Lewis, 1986. Kullik, 2000). Αντιθέτως, άλλες μελέτες διαψεύδουν τις σχετικές υποθέσεις περί έμφυλης διαφοροποίησης στην εμπειρία της ανεργίας, υποστηρίζοντας ότι οι αναφορές των γυναικών και ανδρών παρουσιάζουν ομοιότητα σχετικά με την επίδραση της ανεργίας στην ψυχολογική τους ευημερία (Isaksson et al., 2004. Lee, & Owens, 2002. McKee-Ryan et al., 2005. Russell, & Barbieri, 2000).

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι οι άνεργες γυναίκες αντιμετωπίζονται στα πλαίσια ενός αντικειμενιστικού ερευνητικού προσανατολισμού που έχει στόχο να αναδείξει γενικότερα την αποκάλυψη αιτιωδών σχέσεων και, ειδικότερα, την επίδραση της ανεργίας στην ψυχολογική τους ευημερία. Δεν αναδεικνύεται ουσιαστικά καμία προσπάθεια να επιχειρηματολογήσουν οι ίδιες οι άνεργες γυναίκες ως αυθόπαρκτες οντότητες για την ανεργία, και να μελετηθούν έτσι η υποκειμενική τους εμπειρία και οι δυναμικές κοινωνικές τους κατασκευές μέσα στο λόγο (Drewery, 1998. Ezy, 2000). Αναπαράγεται ταυτόχρονα μια κυ-

ρίαρχη συλλογιστική, όπου η εμπειρία της ανεργίας μελετάται βάσει ατομικών «γυναικείων» χαρακτηριστικών και συμπεριφορών, αλλά και παραδοσιακών έμφυλων συνεπαγωγών που υπόκεινται σε μια ουδέτερη λογική αιτίας-αποτελέσματος, με αποτέλεσμα να ενισχύεται η κατασκευή της ανεργίας ως ενός πρωτίτως ατομικού ζητήματος. Ένα τέτοιο άλλωστε μοντέλο θεωρητικής και ερευνητικής διαπραγμάτευσης δεν αφήνει τα περιθώρια για την ανάλυση και αποκάλυψη των σχέσεων δύναμης και εξουσίας που συνδέονται άμεσα με τις σχέσεις παραγωγής (εργασία και ανεργία), οι οποίες προσδιορίζουν τη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων μέσα στο πλαίσιο της ανεργίας και ουσιαστικά καθορίζουν τη σύγχρονη έμφυλη ιεράρχηση.

Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, η συζήτηση για τις έμφυλες ταυτότητες αλλά και για το ίδιο το φύλο, με την επίδραση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και του φεμινισμού στην ψυχολογία, μπορεί να οδηγήσει σε νέες προοπτικές και προκλήσεις. Το φύλο δεν πρέπει να θεωρητικοποιείται ως κατηγορία και θεμελιώδες κριτήριο διαφορετικότητας μεταξύ των ατόμων. Άλλωστε, το φύλο θεωρείται ότι βρίσκεται υπό διαπραγμάτευση (negotiable), καθώς το ίδιο και οι έμφυλες σχέσεις παύουν να αποτελούν καθορισμένες, αμετάβλητες και απόλυτα διαχωρισμένες διευθετήσεις, και αντιθέτως προβάλλουν ως κοινωνικά και πολιτικά κατασκευασμένες πρακτικές (Brittan, 1989. Howard, & Hollander, 1997. Ramazanoglou, & Holland, 2002). Μέσα στο πλαίσιο αυτό της αναδιαπραγμάτευσης και ενεργητικής διαμόρφωσης των έμφυλων ταυτοτήτων εντάσσεται η αναγκαιότητα του επαναπροσδιορισμού και της ανατροπής των κυρίαρχων οπτικών για τη γυναικεία ανεργία, που περιορίζονται σε μια συμβατική απότυπωση συγκριτικών μετρήσεων.

Άλλωστε, και η ύπαρξη διεθνώς ενός πολύ μεγάλου αριθμού άνεργων γυναικών αποτυπώνει τη σημασία ουσιαστικής και εναλλακτικής διερεύνησης της εμπειρίας τους. Στην Ελλάδα, οι καταγραφές των στοιχείων για τη γυναικεία ανεργία, καθώς το τελευταίο τετράμηνο του 2011 το ποσοστό ανεργίας των γυναικών (24,5%) είναι σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο των αν-

δρών (17,8%) (Ελ. Στατ. 2012), αποτυπώνουν το μέγεθος του προβλήματος. Άλλωστε, η ανεργία έχει αυξανόμενα και ισχυρά «γυναικείο πρόσωπο» στην Ελλάδα περισσότερο από οπουδήποτε αλλού στην Ευρώπη, καθώς οι γυναίκες εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης και υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και μακροχρόνιας ανεργίας συγκριτικά με τους άνδρες, αλλά και με τις γυναίκες στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ (Τάζογλου, & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007).

Γίνεται κατανοητό ότι σήμερα το φύλο αποτελεί σημαντική διάσταση της υποκειμενικής εμπειρίας της ανεργίας και της κατασκευής της στο λόγο, αν και πολύ μικρός αριθμός ερευνητικών μελετών επιχειρεί να διευρύνει την υπάρχουσα γνώση περί ανεργίας, και κυρίως να επαναπροσδιορίσει κριτικά τον τρόπο διερεύνησης του φαινομένου (Rost, 2002. Strom, 2002. Τάζογλου, 2007. Wheelock, 1990). Επομένως, η διεξαγωγή μελετών για την ανεργία που να ενσωματώνουν τη διάσταση του φύλου, αλλά με βάση τις παραδοχές της φεμινιστικής κριτικής θεώρησης για τις έμφυλες κατασκευές, και η εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων για την ανάλυση των τρόπων με τους οποίους γυναίκες (αλλά και άνδρες) κατασκευάζουν και νοηματοδοτούν την εμπειρία της ανεργίας προβάλλουν ως αναγκαιότητα.

Η παρούσα έρευνα

Στόχοι και ερωτήματα

Με βάση τα παραπάνω, βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει το νόημα και τη σημασία που αποδίδουν οι άνεργες, έγγαμες γυναίκες στην εμπειρία της ανεργίας, καθώς και τον/τους τρόπο/-ους που οι ίδιες κατασκευάζουν, ερμηνεύουν και δικαιολογούν αυτή την εμπειρία σε σχέση με τις έμφυλες ταυτότητές τους. Ειδικότερα, στοχεύει στην ανάδειξη: (α) των ερμηνευτικών ρεπερτορίων από τα οποία αντλούν οι συμμετέχουσες για να κατασκευάσουν λεκτικά τις επιλογές και πρακτικές τους, να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά τους και να δικαιολογήσουν τις τοποθετήσεις τους και (β) των συνεπειών που οι συγκεκριμένες λεκτικές κατασκευές έχουν για τη

διατήρηση, την αμφισβήτηση ή την ανατροπή των παραδοσιακών στερεοτύπων της γυναικείας ταυτότητας.

2. Μέθοδος

Συμμετέχουσες

Στην έρευνα συμμετείχαν δεκατρείς (13) άνεργες έγγαμες γυναίκες, 30-40 ετών, οι οποίες ήταν επίσημα καταγεγραμμένες ως μακροχρόνια άνεργες (12-24 μήνες) στα μητρώα ανέργων του ΟΑΕΔ και δεν ήταν νεοεισερχόμενες στην αγορά εργασίας. Η έγγαμη ιδιότητα κρίθηκε αναγκαία για τη διερεύνηση των συγκεκριμένων στόχων και ερωτημάτων της έρευνας, που τοποθετούνται στο συζυγικό/οικογενειακό πλαίσιο. Επίσης, όλες οι συμμετέχουσες είχαν ένα ή δύο παιδιά. Όσον αφορά το κριτήριο της ηλικίας, επιλέχθηκαν γυναίκες 30 έως 40 ετών για δύο λόγους: (α) η συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο ευρείας μελέτης στην έρευνα περί ανεργίας, οπότε θα ήταν ενδιαφέρουσα η συλλογή και ανάλυση ανάλογου υλικού και (β) το συγκεκριμένο φάσμα ηλικιών κρίθηκε καθοριστικό για την τήρηση των προϋποθέσεων της έγγαμης κατάστασης και της ύπαρξης προηγούμενου εργασιακού ιστορικού, καθώς θεωρήθηκε ότι κατά τη χρονική περίοδο μεταξύ 30 έως 40 ετών η πλειονότητα των γυναικών θα είχε προχωρήσει στη σύναψη γάμου και επιπλέον θα είχε ήδη κάποια εργασιακή εμπειρία. Η επιλογή τού να μην είναι οι συμμετέχουσες νεοεισερχόμενες στην αγορά εργασίας έγινε με το σκεπτικό ότι θα ήταν χρήσιμο οι συμμετέχουσες να έχουν στη διάθεσή τους ένα ορισμένο ιστορικό εργασίας και, ως εκ τούτου, να έχουν βιώσει την εμπειρία της εργασίας. Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο, έγινε προσπάθεια να συμπεριληφθούν άνεργες γυναίκες που ήταν απόφοιτες πανεπιστημίου ή απόφοιτες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ώστε να διερευνηθούν πιθανές διαφοροποιήσεις ή και ομοιότητες στο λόγο τους.

Για την επιλογή των συμμετεχουσών χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της «χιονοστιβάδας» (snowball sampling). Σύμφωνα με αυτήν, η ερευ-

νήτρια εντόπισε και επέλεξε αρχικώς τρία (3) άτομα που εκπλήρωναν τα κριτήρια που είχε θέσει, και τα οποία στη συνέχεια υπέδειξαν άλλα άτομα για να συμμετάσχουν, εκείνα με τη σειρά τους άλλα κ.ο.κ., έτσι ώστε δημιουργήθηκε μια «αλυσίδα» ατόμων. Σκοπός της συγκεκριμένης μεθόδου επιλογής δείγματος είναι να βρεθεί όσο γίνεται περισσότερο «συγκεκριμένο, μη τυχαίο» (purposive) δείγμα, τέτοιο που θα μπορέσει να δώσει τις καλύτερες δυνατές απαντήσεις στα θεματικά ερωτήματα της έρευνας. Η μέθοδος αυτή αποτελεί μια ξεχωριστή κατηγορία δειγματοληψίας χωρίς πιθανότητα (non probability sampling) και είναι χρήσιμη στον εντοπισμό ομάδων «δυσπρόσιτων» ατόμων (Ψαρού, & Ζαφειρόπουλος, 2001). Άλλωστε, η συμμετοχή των άνεργων ατόμων σε ερευνητικές μελέτες είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, καθώς παρουσιάζουν έναν από τους χαμηλότερους δείκτες ανταπόκρισης (Aftazcoz et al., 2004).

Συνεντεύξεις - Διαδικασία

Για τη συλλογή του υλικού χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ημιδομημένης ατομικής συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις είχαν διάρκεια περίπου 60-70 λεπτά. Πριν τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν για την εχεμύθεια που θα τηρούνταν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και την ανωνυμία των προσωπικών τους στοιχείων. Επιπλέον εξηγούνταν η αναγκαιότητα της μαγνητοφώνησης των συνεντεύξεων και εξασφαλιζόταν η εθελοντική συμμετοχή των γυναικών. Οι ερωτήσεις των συνεντεύξεων κάλυπταν τα εξής θέματα: έννοια της ανεργίας, κριτήρια αναζήτησης εργασίας, διάκριση αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας, εμπειρία της ανεργίας, αντιλήψεις και προσδοκίες συζύγου και περιβάλλοντος ως προς το θέμα της εργασίας και ανεργίας τους, σχέσεις μεταξύ των φύλων, διαφορές φύλων στον τομέα της ανεργίας και αμειβόμενης εργασίας.

Η ανάλυση

Η μεθοδολογική προσέγγιση της παρούσας μελέτης εντάσσεται σε ένα κριτικό φεμινιστικό

πλαίσιο, χρησιμοποιώντας την ανάλυση λόγου ως μέθοδο ανάλυσης. Κατά τον τρόπο αυτό, η ακολουθούμενη φεμινιστική μεθοδολογική προσέγγιση «βλέπει» τη συνομιλήτρια ως έμφυλη ύπαρξη, ακόμα και αν δεν εκφράζεται σαφώς έμφυλος προσανατολισμός (Wilkinson, & Kitzinger, 1995. Wilkinson, 2003). Είναι γεγονός ότι δεν υπάρχει *μία* φεμινιστική μέθοδος, *μία* προσέγγιση συλλογής ή ανάλυσης δεδομένων που να είναι a priori φεμινιστική, αλλά είναι κυρίως η δέσμευση που ασκεί κριτική στις κυρίαρχες αντιλήψεις και τις σχέσεις δύναμης και εξουσίας (Burman, 1994, 1995. Campbell, & Wasco, 2000. Griffin, & Phoenix, 1994. Wilkinson, 1991). Το υλικό των ατομικών συνεντεύξεων αναλύθηκε βάσει της μεθόδου της ανάλυσης λόγου των Potter και Wetherell (1987, 1995). Η ανάλυση λόγου επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους δομείται η γλώσσα ώστε να κατασκευάσει σύνολα νοημάτων, λόγους που λειτουργούν ανεξάρτητα από τις προθέσεις των ομιλητών (Parker, 1994). Ο λόγος δεν εκφράζει ούτε απλώς αντανακλά νοήματα, αλλά τα νοήματα, τα οποία είναι συνεχώς μεταβαλλόμενα, κατασκευάζονται μέσω αυτού (Potter, & Wetherell, 1987). Οι Wetherell και Potter (1988) τονίζουν ότι οι λόγοι κατασκευάζονται με βάση κοινά πρότυπα εννοιών, διαθέσιμες γλωσσικές πηγές «ερμηνευτικά ρεπερτόρια» που οι άνθρωποι δεν δημιουργούν εκ νέου όταν μιλούν, αλλά «δανείζονται» και αναδιαμορφώνουν για τους δικούς τους σκοπούς. Τα γλωσσικά αυτά ρεπερτόρια είναι πολλαπλά και δυναμικά, ορισμένα είναι κυρίαρχα ενώ άλλα αντιφατικά, και τοποθετούνται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι οι λόγοι κατασκευάζονται από προϋπάρχουσες πολιτισμικές παραδοχές, παράλληλα όμως οι άνθρωποι χρησιμοποιούν ενεργητικά τις παραδοχές αυτές με πρωτότυπους κάθε φορά τρόπους και με σαφή προσανατολισμό δράσης μέσα στο λόγο τους. Συγκεκριμένα, η εμπειρία της ανεργίας δεν νοείται σαν να προέρχεται αποκλειστικά από το μυαλό του ατόμου ως ένα στατικό στοιχείο της ατομικής υπόστασης, αλλά σαν να παράγεται μέσα σε έναν «αλληλεπιδρώντα χώρο» ως μια σύνθετη κοινωνική κατασκευή που

προέρχεται και διαμεσολαβείται από πολιτισμικά διαθέσιμες γνώσεις αλλά και ενεργητική διαχείριση των παραδοχών αυτών.

Διατυπώνεται γενικότερα η άποψη ότι η φεμινιστική προσέγγιση και ανάλυση λόγου δεν είναι απόλυτα συμβατές (Burman, & Parker, 1993. Ramazanoglou, & Holland, 2002. Wilkinson, & Kitzinger, 1995). Η Gill (1995, σελ. 168) επισημαίνει συγκεκριμένα ότι τα σημεία εκείνα των θεωρητικών δεσμεύσεων της ανάλυσης λόγου που καθίστανται σημαντικά για τις φεμινίστριες, δηλαδή: (α) η αμφισβήτηση της μίας αντικειμενικής αλήθειας (β) η έμφαση στην κοινωνικά κατασκευασμένη φύση όλης της γνώσης (γ) η απόρριψη της ιδέας για ένα ενιαίο, συμπαγές υποκείμενο και (δ) η προσοχή στη δύναμη ως μια τοπική πρακτική (μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο λόγου), αποτελούν ταυτόχρονα και σημεία έντονου προβληματισμού, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος να αγνοηθεί κάθε διαφορά, να καταργηθεί κάθε ταυτότητα που μπορεί συλλογικά να κινητοποιηθεί, και να μη ληφθούν υπόψη ευρύτερες δομικές ανισότητες και θεσμικές βάσεις της εξουσίας. Ωστόσο, η ανάλυση λόγου μπορεί να προσφέρει μια διαφορετική οπτική στη μελέτη του φύλου. Ειδικότερα, οι φεμινίστριες οπαδοί του κοινωνικού κονστρουξιονισμού υποστηρίζουν ότι το φύλο δεν πρέπει να θεωρητικοποιείται ως διαφορά μεταξύ των ατόμων, αλλά να αναπροσδιοριστεί ως μια αρχή της κοινωνικής οργάνωσης που δομεί τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα (Hare, & Marecek, 1990). Σύμφωνα με τις ίδιες, η κατηγοριοποίηση σε δύο φύλα, τόσο σε κοινωνικοψυχολογικό όσο και σε βιολογικό επίπεδο, αποτελεί μια πολιτική αναγκαιότητα για σεξιστική καταπίεση. Η ανάλυση λόγου μπορεί να συμβάλει στην απομάκρυνση από την ανταγωνιστική και διχοτομική σκέψη περί έμφυλων ταυτοτήτων (Bryson, 2005. Wetherell, 1986), να εστιάσει στην ενεργητική διαμόρφωση των ταυτοτήτων μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια αλληλεπίδρασης (Edley, & Wetherell, 1999) και στη δυναμική των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των δύο φύλων (Willott, & Griffin, 1997).

Στην παρούσα εργασία, η διαδικασία ανάλυσης στράφηκε στο περιεχόμενο των ερμηνευτικών ρεπερτορίων που αντλούνται από το λόγο των

συμμετεχουσών και στις πρακτικές στις οποίες χρησιμοποιούνται τα συγκεκριμένα ρεπερτόρια. Το ενδιαφέρον επίσης εστιάστηκε τόσο στη σταθερότητα εμφάνισης κοινών ερμηνευτικών ρεπερτορίων όσο και στην ποικιλία διαφορετικών ρεπερτορίων στο λόγο των συμμετεχουσών, καθώς η ποικιλία των τρόπων με τους οποίους κατασκευάζεται η υποκειμενικότητα μέσα στο λόγο είναι ιδιαίτερα σημαντική, δίνοντας έμφαση στο πώς οι γυναίκες τοποθετούνται με το λόγο τους στις συγκεκριμένες κατασκευές ως έμφυλες υπάρξεις. Επιπλέον η αναλυτική διαδικασία επικεντρώθηκε στις συνέπειες της χρήσης των διαφορετικών ρεπερτορίων και στη λειτουργική σχέση μεταξύ τους. Εντοπίστηκαν ακόμη οι πολλαπλές και συχνά αντιφατικές συνέπειες των γλωσσικών κατασκευών που κινητοποιούν τα άτομα για την περιγραφή της υποκειμενικής τους πραγματικότητας και τις σχέσεις δύναμης (Billig et al., 1988). Είναι βασικό να ληφθεί υπόψη ότι η επιχειρηματολογία των ομιλητριών ξεδιπλώνεται στο πλαίσιο της συζήτησης με τη ερευνήτρια, όπου, καθώς καλούνται να μιλήσουν ως «άνεργες έγγαμες γυναίκες», τοποθετούνται ήδη σε μια ασύμμετρη σχέση εξουσίας, στην οποία δεν περιγράφουν απλά την εμπειρία τους ως άνεργες, αλλά ταυτόχρονα λογοδοτούν γι' αυτό στην ερευνήτρια.

3. Αποτελέσματα

Η ανάλυση του υλικού ανέδειξε μια ποικιλία γλωσσικών ρεπερτορίων, τα οποία άλλοτε αποτυπώνουν λεκτικές συμφωνίες και επαναλήψεις, άλλοτε αλληλοσυμπληρώνονται και άλλοτε συνδέονται μεταξύ τους με σύνθετους ή και αντιθετικούς τρόπους. Επίσης, η άμεση σύνδεση των διαθέσιμων γλωσσικών ρεπερτορίων των γυναικών με την κυρίαρχη οικονομικοεργασιακή και κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα, μέσα στην οποία διαμορφώνονται τα συγκεκριμένα ρεπερτόρια, αποτελεί σημαντικό στοιχείο αναγνώρισης της καθοριστικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των σύνθετων λεκτικών κατασκευών και του πλαισίου εντός του οποίου αυτές τοποθετούνται. Άλλωστε, οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί λόγοι της ελληνικής κοι-

ωνίας διαμορφώνουν τις λεκτικές πρακτικές των άνεργων γυναικών και συγκροτούν νοηματικά την υποκειμενική τους πραγματικότητα. Είναι αναγκαίο να επισημανθεί επίσης ότι ανάμεσα στις γυναίκες απόφοιτες πανεπιστημίου και στις απόφοιτες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δεν παρατηρήθηκε διαφοροποίηση μόνο ως προς τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια, αλλά και ως προς τον τρόπο που τα χρησιμοποιούσαν.

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας θα εστιάσουμε σε δύο ρεπερτόρια που κινητοποιήθηκαν από τις συμμετέχουσες και βάσει των οποίων μιλούν, ερμηνεύουν και δικαιολογούν την κατάσταση ανεργίας στην οποία βρίσκονται. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αντιφατικές λεκτικές τοποθετήσεις των γυναικών στα πλαίσια των δύο αυτών ρεπερτορίων που επιλέχθηκαν να σχολιαστούν. Στην ανάλυση λόγου, οι αντιφάσεις αυτές είναι αναμενόμενες, καθώς σε διαφορετικά σημεία της συνέντευξης τα άτομα προσπαθούν να πετύχουν διαφορετικούς ρητορικούς στοχασμούς, αντλώντας από διαφορετικές, συχνά αντιφατικές, αρχές και πεποιθήσεις (Billig et al., 1988).

Το ρεπερτόριο του γάμου ως δικαιολόγηση της ανεργίας

Ένα από τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια από τα οποία αντλούν οι συνομιλήτριες για να περιγράψουν, να αξιολογήσουν, αλλά και να αιτιολογήσουν την κατάσταση της ανεργίας είναι το ρεπερτόριο στο οποίο ο γάμος και η έγγαμη ιδιότητα παρουσιάζονται ως μέσο δικαιολόγησης για την ανεργία τους. Όλες οι συμμετέχουσες, ανεξάρτητα από μορφωτικό επίπεδο και επαγγελματικές κατευθύνσεις, προκειμένου να επιχειρηματολογήσουν επικαλούνται το φύλο τους και μιλούν ως «γυναίκες» που με σύμμαχο το γάμο, βάζει της ασφάλειας και της προστασίας που αυτός παρέχει, διαπραγματεύονται την αρνητική επίδραση της ανεργίας τόσο σε ατομικό-ψυχολογικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Ουσιαστικά, ο γάμος κατασκευάζεται ως μέσο για να δομήσουν τις

στερεότυπες τοποθετήσεις τους σχετικά με την έμφυλη παρουσία και κατανομή της εργασίας-ανεργίας στα πλαίσια της συζυγικής σχέσης, η οποία ακολουθεί συγκεκριμένο σύστημα ρόλων με ανάλογα δικαιώματα και υποχρεώσεις, και ταυτόχρονα «δικαιολογεί» τη γυναικεία ανεργία.

Το απόσπασμα που ακολουθεί αντανακλά τις λεκτικές κατασκευές του συνόλου των άνεργων γυναικών, μέσα από τις οποίες ερμηνεύουν γιατί ο γάμος και η ιδιότητα της «έγγαμης» λειτουργεί προστατευτικά στην αρνητική κοινωνικο-ψυχολογική εμπειρία της ανεργίας.

Απόσπασμα 1

- 1 Δήμητρα⁵ (απόφοιτη ΑΕΙ): Σε γενικές γραμμές δεν αισθάνομαι άσχημα
- 2 Υπάρχουν φυσικά στιγμές που στενοχωριέμαι αλλά χαίρομαι που τουλάχιστον δουλεύει ο
- 3 άνδρας μου. Το καλό είναι ότι δε με αγχώνει εκείνος για το θέμα της δουλειάς, το άγχος που
- 4 έχω μερικές φορές είναι καθαρά προσωπικό μου. Πιο πολύ πρόβλημα είναι το οικονομικό
- 5 εκεί είναι βασικά η διαφοροποίηση με τότε που δούλευα. Ψυχολογικά δε νιώθω κάποια
- 6 μεγάλη διαφορά, εξάλλου τώρα είμαι και παντρεμένη και είμαι σε μια άλλη φάση, αφού
- 7 δουλεύει ο άνδρας μου υπάρχει το εισόδημα στο σπίτι. Αν δεν είχα το γάμο, σίγουρα θα
- 8 ένιωθα πιο άσχημα
- 9 Συν: Γιατί;
- 10 Δ: Νιώθεις πιο ξεκρέμαστη, πρέπει να βρεις οπωσδήποτε μια δουλειά για να μπορέσεις να
- 11 συντηρήσεις τον εαυτό σου. Είναι σαφές αυτό. Ενώ όταν είσαι παντρεμένη, δεν υπάρχει
- 12 επιτακτική ανάγκη, έχεις μία ασφάλεια ότι είσαι τακτοποιημένη, αν και άνεργη. Και ο
- 13 κοινωνικός περίγυρος «βλέπει» διαφορετικά μια άνεργη γυναίκα που είναι ανύπαντρη από

4. Τα ονόματα των συνομιλητριών που αναφέρονται είναι ψευδώνυμα.

- 14 μια άνεργη παντρεμένη
 15 Συν: Δηλαδή πώς τη βλέπει διαφορετικά;
 16 Δ: (..) να σίγουρα θα έλεγε ότι εγώ δε θέλω να δουλέψω, ανεξάρτητα από το αν δεν
 17 μπορούσα να βρω δουλειά. Ενώ τώρα είναι διαφορετικά, αισθάνεσαι περισσότερο
 18 προστατευμένη, γιατί όταν είσαι παντρεμένη δεν φαίνεσαι σαν άνεργη αλλά ως σύζυγος και
 19 σα μητέρα, αν έχεις παιδιά...(..) μετά πιστεύω ότι ο κόσμος βλέπει αλλιώς την γυναίκα που
 20 δεν δουλεύει και είναι ελεύθερη και αλλιώς την παντρεμένη. Την ελεύθερη θα την
 21 κακολογήσει θα πει «η τεμπέλα», η παντρεμένη θα πει «έχει το σπίτι της, έχει τα παιδιά της». Θα δει την παντρεμένη άνεργη με επείκεια. Για μένα όχι είναι το ίδιο πράγμα περιπτώπου
 23 δεν λέω είμαι βολεμένη, εξασφαλισμένη (γελάει)

Η κινητοποίηση της συγκριτικής αντιπαραβολής μεταξύ «άγαμης άνεργης γυναίκας» και «έγγαμης άνεργης γυναίκας» αποτελεί βασικό στοιχείο συγκρότησης του παρόντος ρεπερτορίου. Η Δήμητρα κατασκευάζει μια εικόνα σαφούς διαφοροποίησης για τις έγγαμες άνεργες γυναίκες από την αντίστοιχη των άγαμων η οποία κατ' αρχήν παρέχει οικονομική και συναισθηματική ασφάλεια. Η συστηματική χρήση λέξεων και εκφράσεων όπως «ασφάλεια», «δεν είσαι ξεκρέμαστη» [στ. 10], «τακτοποιημένη» [στ. 12], «προστατευμένη» [στ. 18], «είμαι βολεμένη», «εξασφαλισμένη» [στ. 23], είναι ενδεικτική της λειτουργίας του γάμου στην εμπειρία της γυναικείας ανεργίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο λόγος της προστασίας που αναπτύσσεται από τις συνομιλήτριες περιλαμβάνει και το ότι ως άνεργες καθίστανται μη κατακριτέες από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο επειδή ακριβώς είναι έγγαμες. Μιλώντας με εκφράσεις όπως «όταν είσαι παντρεμένη δεν φαίνεσαι σαν άνεργη αλλά ως σύζυγος και σα μητέρα, αν έχεις παιδιά» [στ. 18-19], «την ελεύθερη θα την κακολογήσει [ο κόσμος], θα την πει «τεμπέλα», η παντρεμένη θα πει [ο κόσμος] «έχει το σπίτι της,

έχει τα παιδιά της», [στ. 21-22] ή «θα δει την παντρεμένη άνεργη με επείκεια» [στ. 22], κατασκευάζουν πρωτίστως μια πραγματικότητα βασισμένη σε παραδοσιακές, συμβατικές αντιλήψεις για τη σχέση αμειβόμενης εργασίας/ανεργίας, γάμου και γυναίκας, όπου οι γυναίκες φαίνεται να είναι περισσότερο απαλλαγμένες από το προσωπικό και κοινωνικό «στίγμα» της ανεργίας σε σύγκριση με τους άνδρες. Ωστόσο, η συγκεκριμένη κατασκευή αναπαράγει τη συγκρότηση της εικόνας του εαυτού της γυναίκας μέσα από το πρίσμα της έγγαμης σχέσης και της οικογένειας.

Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται στο παραπάνω απόσπασμα αναδεικνύει επίσης ένα βασικό στοιχείο διαφοροποίησης των άνεργων έγγαμων γυναικών, καθώς αυτές δεν έχουν τις ίδιες οικονομικές υποχρεώσεις με τους άνδρες συζύγους τους και επομένως είναι απαλλαγμένες τόσο από την πραγματική επίδραση της έλλειψης χρημάτων και το άγχος για την αδυναμία συντήρησης των εξαρτώμενων μελών, όσο και από τη συμβολική σημασία που αυτό συνεπάγεται. Κατά τον τρόπο αυτό, οι συμμετέχουσες αντλώντας από το ρεπερτόριο του «γάμου» και την κυρίαρχη «λογική» που αυτός αναπαριστά, εκφράζουν την πεποίθηση ότι «αφού δουλεύει ο άνδρας μου υπάρχει εισόδημα στο σπίτι» [στ. 6-7] και έτσι «απαλλάσσονται» από την «επιτακτική ανάγκη» [στ. 12] να βρουν εργασία. Η άποψη αυτή ουσιαστικά προϋποθέτει ότι οι γυναίκες αποτελούν σταθερά και αμετάβλητα τους δευτερεύοντες φορείς εισοδήματος σε ένα νοικοκυριό και ενισχύει την εικόνα του άνδρα «κουβαλητή» (Gregson, Simonsen, & Vaiou, 1999).

Από το ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο αντλεί και η συμμετέχουσα του επόμενου αποσπάσματος, η οποία δίνει έμφαση στην αντίληψη ότι η αμειβόμενη απασχόληση παραμένει συμπληρωματικό στοιχείο στη ζωή των γυναικών και κυρίως των έγγαμων, δικαιολογώντας έτσι την κατάσταση ανεργίας τους.

Απόσπασμα 2

- 1 Ελένη (απόφοιτη Λυκείου): Θα ήταν πιο δύσκολα αν ήμουν ελεύθερη. Από πού θα είχα
- 2 οικονομικούς πόρους, τώρα με συντηρεί ο

- άντρας μου. Θα ήμουν αναγκασμένη να είμαι με τους
- 3 γονείς μου από τη στιγμή που θα ήμουν άνεργη και θα αναγκαζόμουν να δουλέψω ασχέτως αν μου
  - 4 άρεσε ή όχι δεν θα δεχόμουν να με ταΐζουν. Όταν είσαι παντρεμένη νιώθεις πιο καλυμμένη
  - 5 οικονομικά, μοιράζεσαι τα χρήματα με τον άνδρα σου. Ο άνδρας πάντα εργάζεται. Τώρα είναι
  - 6 καλύτερα που είμαι έτσι, νιώθω ότι έχω ένα ρόλο, είμαι η σύζυγός του.
  - 7 Θα ήταν χειρότερα αν ήμουν ανύπαντρη. Δεν θα είχα να ασχοληθώ με κάτι, αυτή τη στιγμή έχω να
  - 8 ασχοληθώ με κάτι. Να ήμουν επί τόσο καιρό άνεργη και να μην ήμουν παντρεμένη, να μην έχω με
  - 9 τίποτα να ασχολούμαι, θα είχα καταρρεύσει ψυχολογικά, θα αισθανόμουν ένα τίποτα. Ότι
  - 10 ασχολείται με το σπίτι, έχεις το ρόλο της συζύγου αυτό το πράγμα κάπου γλυκαίνει. ασφαλώς, σου
  - 11 λέω όχι θα είχα καταρρεύσει δεν θα ήμουν αυτή που είμαι τώρα, θα είχα γίνει άλλος άνθρωπος.
  - 12 Προσφέρει μια ασφάλεια...

Στο απόσπασμα αυτό η γυναικεία ανεργία αποτυπώνεται σαν να «γλυκαίνει» [στ. 10] λόγω γάμου, καθώς η έγγαμη γυναίκα έχει με κάτι να ασχολείται, ενώ σε διαφορετική περίπτωση «θα αναγκαζόταν να δουλέψει, ασχέτως αν της άρεσε ή όχι» [στ. 3-4] και θα είχε «καταρρεύσει» [στ. 11]. Οι συγκεκριμένες λεκτικές διατυπώσεις βασίζονται στο ότι οι συζυγικοί ρόλοι, ιδιαίτερα στην ελληνική οικογένεια, διαμορφώνονται βάσει των παραδοσιακών προτύπων, όπου ο σύζυγος είναι εκείνος που συντηρεί την οικογένεια και ανταλλάσσει την οικονομική και κοινωνική του θέση με την οικογενειακή συνοχή που προσφέρει η γυναίκα, καθώς εκείνη είναι που μένει στο σπίτι για να εκτελέσει τις οικιακές εργασίες (Νόβα-Καλτσούνη, 2000). Δεν είναι τυχαίες οι λεκτικές αναφορές της συνομιλήτριας ότι «όταν είσαι πα-

ντρεμένη νιώθεις πιο καλυμμένη οικονομικά» [στ. 4-5] και «ασχολείται με το σπίτι» [στ. 10]. Η συγκεκριμένη αντίληψη και πρακτική αναπαράγει το παρσονικό μοντέλο οικογένειας, όπου η οικογενειακή ολοκλήρωση εξαρτάται από τη διαφοροποίηση των ανδρικών και των γυναικείων ρόλων μέσα στην οικογένεια – πρόκειται ουσιαστικά για μια διπολική κατανομή των συγκεκριμένων ρόλων (Parsons, 1955). Ειδικότερα, ο «εκτελεστικός» ρόλος του άνδρα-συζύγου συνδέεται με την κατοχή μιας επαγγελματικής ενασχόλησης και ενός εισοδήματος που τον καθιστούν βασικό ρυθμιστή της λειτουργίας της οικογένειάς του, ενώ ο «εκφραστικός» ρόλος της γυναίκας-συζύγου συνδέεται με την παραμονή της στον οικιακό χώρο και την παροχή συναισθηματικής φροντίδας στα μέλη της οικογένειάς της. Έτσι, η ιδεώδης αυτή συζυγική σχέση προσφέρει ομαλή λειτουργία και «ασφάλεια» [στ. 12] στα μέλη της, εφόσον ευθυγραμμίζονται με τους συγκεκριμένους ρόλους.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο λόγος του «γάμου», μέσω του οποίου οι άνεργες γυναίκες επιχειρούν να ερμηνεύσουν την κατάσταση της ανεργίας τους, αποκαλύπτει την ιδεολογία της παραδοσιακής σύνδεσης των γυναικών με τον προορισμό του γάμου και την εκπλήρωση της γυναικείας υπόστασης μέσω αυτού. Είναι χαρακτηριστικό το σημείο στο απόσπασμα 2 όπου η άνεργη Ελένη, λέγοντας «νιώθω ότι έχω ένα ρόλο, είμαι η σύζυγός του», εκφράζει αυτό που η Ιγγλέση (1990, σελ. 190) αναφέρει ως «απορρόφηση της γυναικείας ατομικής υπόστασης από το οικογενειακό σύνολο», καθώς η αντίληψη του εαυτού προσδιορίζεται κυρίως μέσω των ενδοοικογενειακών σχέσεων. Παρομοίως, και το πρόβλημα της ανεργίας «επικαλύπτεται» από τη γαμήλια προσδοκία.

Συνοψίζοντας, το επιχείρημα που συνδέει την έγγαμη ιδιότητα των γυναικών με την κατάσταση της ανεργίας τους αναπαράγει το ιδεολογικό εύρημα σύμφωνα με το οποίο η γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας (εργασία και ανεργία) προσδιορίζεται, ερμηνεύεται και ουσιαστικά δικαιολογείται βάσει του γάμου, ο οποίος –πραγματικά και συμβολικά– λειτουργεί αντισταθμιστικά στην κατάσταση της γυναικείας ανεργίας.

Το ρεπερτόριο της «υπονόμευσης» ως δικαιολόγηση της ανεργίας

Στην παρουσίαση του δεύτερου ερμηνευτικού ρεπερτορίου, που είναι το ίδιο διαδεδομένο στο λόγο των συνομιλητριών, αναδεικνύεται μια διαφορετική επιχειρηματολογία δικαιολόγησης της γυναικείας ανεργίας. Οι συμμετέχουσες συνδέουν την ανεργία με την υπονόμευση που δέχονται από το στενό οικογενειακό περιβάλλον, καθώς περιγράφουν μια πραγματικότητα όπου τα άτομα του στενού οικογενειακού τους περιβάλλοντος δεν κατανοούν την επιθυμία και την αγωνία τους να εργαστούν και, μάλιστα, θέτουν στις ίδιες «εμπόδια» στη διαδικασία εύρεσης και μετάβασης από την κατάσταση της ανεργίας στην αμειβόμενη εργασία.

Η οικογένεια και ο φιλικός περίγυρος, άλλωστε, αποτελούν σημαντικές πηγές κοινωνικής υποστήριξης, οι οποίες «μετρίζουν» τις αρνητικές κοινωνικο-ψυχολογικές συνέπειες της ανεργίας και λειτουργούν θετικά στην αντιμετώπιση της συγκεκριμένης εμπειρίας (Hammer, 1993). Ειδικότερα, η υποστήριξη που παρέχεται από το/τη σύντροφο/σύζυγο κατά τη διάρκεια της ανεργίας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ψυχολογική ευημερία των άνεργων ανδρών και γυναικών, αλλά και την κινητοποίησή τους για εύρεση εργασίας.

Τα παρακάτω αποσπάσματα αποτυπώνουν τις λεκτικές τοποθετήσεις των γυναικών που επιχειρούν να δικαιολογήσουν την κατάσταση της ανεργίας τους, αναπτύσσοντας έναν απόλυτα αρνητικό λόγο και εκφράζοντας τη δυσαρέσκεια και το παράπονό τους για το ότι τα άτομα του στενού συγγενικού τους περιβάλλοντος (σύζυγος, γονείς, πεθερικά) δεν κατανοούν, αδιαφορούν ή ακόμη και λειτουργούν υπονομευτικά για την εργασιακή τους κατάσταση.

Απόσπασμα 3

- 1 Έφη (απόφοιτη Λυκείου): Δεν πρόκειται να καταλάβουν ποτέ την ανάγκη μου αυτή (να εργαστεί).
- 2 δεν μπορούν να το καταλάβουν και η μάνα μου, η πεθερά μου. Με κάλεσαν κάποιες φορές σε
- 3 δουλειές, αλλά εξαιτίας των γονιών και των

πεθερικών μου δεν πήγα γιατί έλεγαν ότι δεν μπορούσαν

- 4 να κρατήσουν τα παιδιά. Δεν ξέρω αν τους στενοχωρεί (με ειρωνεία) που τώρα δε δουλεύω. αυτό δεν
- 5 το ξέρω. Ο άνδρας μου δε μιλάει πολύ αλλά με βλέπει ότι επιμένω, ψάχνω όλες τις προκλήσεις,
- 6 κανείς τους δε ρωτάει ούτε μιλάει που αγχώνομαι, ψάχνω και αγωνιώ... και μάλλον σκέφτονται
- 7 «αυτή το έχει πάρει απόφαση» αλλά όσο δε βρίσκω τόσο πιο καλά για γονείς, πεθερικά και γι' αυτόν!
- 8 Σ: Γιατί πιστεύεις «τόσο πιο καλά γι' αυτούς»;
- 9 Ε: Δεν ξέρω, επαναπαύονται κιάλας... γιατί αν δεν επιβαρύνεις τους παππούδες και τις γιαγιάδες γι'
- 10 αυτούς είναι καλύτερα! Έχουν την ησυχία τους. Ίσως πάλι φοβούνται τι θα γίνει αν βρω δουλειά.
- 11 Σ: Δηλαδή τι πιστεύεις ότι φοβούνται;
- 12 Ε: Ότι θα αλλάξει η Έφη, ότι θα γίνει μια άλλη, δε θα προσέχει το παιδί της, δε θα είναι καλή μάνα,
- 13 ή ότι εκείνοι θα πρέπει να αναλάβουν ευθύνες, δεν ξέρω ειλικρινά. Από τη μια φυσικά θα χαρούν,
- 14 αλίμονο, αλλά από την άλλη θα αλλάξουν τα πράγματα... Και τα παιδιά αρέζονται όταν δε
- 15 δουλεύεις, θα χάσουν και αυτά το ρυθμό τους, θα αλλάξουν τα πράγματα. Και ο άνδρας μου θα
- 16 πρέπει να βοηθάει στο σπίτι, να κάνει βρε παιδί μου καμία δουλειά... Θαρρείς προσπαθούν να μη
- 17 δουλέψω (..) εγώ να κάθομαι σπίτι άνεργη και να τρέχω για όλους θα ήταν υπέροχα, καταπληκτικά!
- 18 Πρέπει να κάνω κάτι, να το αντιμετωπίσω (..)

Στο απόσπασμα αυτό, στο οποίο μιλά η Έφη, αλλά και στις υπόλοιπες συνεντεύξεις, με τις φράσεις που χρησιμοποιούνται, «δεν πρόκειται να καταλάβουν ποτέ την ανάγκη μου αυτή» [στ. 1], «δεν

μπορούν να το καταλάβουν...» (την επιθυμία για εργασία) [στ. 2] και «δεν ξέρω αν τους στενοχωρεί (με ειρωνεία) που τώρα δε δουλεύω. αυτό δεν το ξέρω» [στ. 4-5], δομείται μια εικόνα ζωής όπου η ιδιότητα των γυναικών ως ανέργων αντιμετωπίζεται αδιάφορα από τους οικείους τους. Ειδικότερα, μια κραυγή αγωνίας αναδεικνύεται έντονα μέσα από το λόγο της Έφης «κανείς τους δε ρωτάει ούτε μιλάει που αγχώνομαι, ψάχνω και αγωνιώ» [στ. 6] ή «θαρρείς προσπαθούν να μη δουλέψω» [στ. 16-17]. Πέρα από την αδιαφορία, η «υπονόμευση» κατασκευάζεται ως ένα σύνολο πρακτικών που «εφαρμόζεται» από τους συζύγους, τους γονείς, τα πεθερικά και τα παιδιά και έχει στόχο να αποθαρρύνει και άρα δικαιολογήσει τις άνεργες γυναίκες στην εργασιακή τους κατάσταση – ανεργία. Βλέπουμε λοιπόν ότι το σύνολο των πρακτικών το οποίο δομεί την έννοια της «υπονόμευσης» συνίσταται είτε από την άρνηση ή απροθυμία ανάληψης της φροντίδας των παιδιών από τους οικείους, ώστε οι γυναίκες να μην μπορούν να αναλάβουν εργασιακή δράση («με κάλεσαν κάποιες φορές σε δουλειές, αλλά εξαιτίας των γονιών και των πεθερικών μου δεν πήγα γιατί έλεγαν ότι δεν μπορούσαν να κρατήσουν τα παιδιά» [στ. 2-4]) ή «επαναπαύονται κιάλας... γιατί αν δεν επιβαρύνεις τους παππούδες και τις γιαγιάδες γι' αυτούς είναι καλύτερα» [στ. 9-10]), είτε από τη μη συναισθηματική συμμετοχή των οικείων στην αγωνία της εργασιακής αναζήτησης («ο άνδρας μου δε μιλάει πολύ αλλά με βλέπει ότι επιμένω, ψάχνω όλες τις προκηρύξεις, κανείς τους δε ρωτάει ούτε μιλάει που ψάχνω και αγωνιώ...» [στ. 5-6]), είτε από τη μη ενθαρρυντική στάση των παιδιών («και τα παιδιά αρέζονται όταν δε δουλεύεις...» [στ. 15]), καθώς οι ρυθμοί της οικιακής οικογενειακής ζωής και της συμμετοχής των άλλων μελών σ' αυτήν είναι πιθανό να υποστούν ενδεχόμενες αλλαγές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση του αντιθετικού λεκτικού σχήματος «από τη μια φυσικά θα χαρούν, αλίμονο, αλλά από την άλλη θα αλλάξουν τα πράγματα» [στ. 13-14], που αντανακλά τα αντιφατικά, πολλές φορές, μηνύματα που λαμβάνουν οι άνεργες γυναίκες από το στενό και ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον.

Η βιβλιογραφία άλλωστε υποστηρίζει ότι ο

βαθμός αλλά και η μορφή υποστήριξης που λαμβάνουν οι άνεργοι άνδρες και οι άνεργες γυναίκες από τους συντρόφους/συζύγους και το στενό οικογενειακό περιβάλλον τους διαφοροποιείται, καθώς οι άνεργοι άνδρες γίνονται αποδέκτες ευρείας συναισθηματικής υποστήριξης από τις συζύγους τους (Fieldnen, & Davidson, 1999). Αντιθέτως, οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι οι άνεργες γυναίκες δεν λαμβάνουν αντίστοιχη συναισθηματική υποστήριξη από τους συζύγους τους, κυρίως όμως οικονομική στήριξη. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι οι άνεργες γυναίκες αντιμετωπίζουν την απουσία της συζυγικής υποστήριξης καθώς στην πραγματικότητα οι άνδρες-σύζυγοί τους προτιμούν να είναι άνεργες (Ensminger, & Celentano, 1990. Starrin, & Larson, 1987). Το ρεπερτόριο της «υπονόμευσης» ουσιαστικά, από τη μια, αποτυπώνει την ανεπαρκή και προβληματική φύση της συναισθηματικής και πρακτικής υποστήριξης των ανέργων γυναικών από τους οικείους και, από την άλλη, κατασκευάζει τη γυναικεία εμπλοκή στην αμειβόμενη εργασία ως πηγή σύγχυσης και αντιφατικότητας. Χαρακτηριστικό είναι και το απόσπασμα που ακολουθεί:

Απόσπασμα 4

- 1 Άννα (απόφοιτη ΤΕΙ): Δεν μπορούν να με καταλάβουν και η μάνα μου και η πεθερά μου. «Ναι
- 2 κορίτσι μου να δουλέψεις, γιατί να μη δουλέψεις ακόμη μικρή είσαι» αλλά από την άλλη, «εντάξει
- 3 βρε δε χάθηκε και ο κόσμος αν δε βρεις δουλειά, δεν έχεις τόση ανάγκη για να ψάξεις». Λέω στη
- 4 μαμά μου «θέλω να δουλέψω για να βγω από το σπίτι», δεν μπορούν να το καταλάβουν. Αν βρεθεί
- 5 μια δουλειά, θα μου πούνε «να πας» αλλά όχι να το κυνηγάω. Όχι δεν μπορώ να πω ότι κάποιος είπε
- 6 ότι «μη δουλεύεις», όχι ποτέ κανείς τους δεν είπε κάτι τέτοιο. Αλλά το βλέπουν πιο χαλαρά. Μου
- 7 λένε «είναι καλύτερα να μεγαλώνει το παιδί με τη μαμά και το μέγαλμα του παιδιού από τη μαμά

- 8 του είναι ό,τι καλύτερο». Έτσι όπως το βλέπω εγώ δεν το βλέπει κανείς. Όχι, δεν το βλέπουν. κανείς
- 9 και από τις δυο πλευρές. Εκείνοι το βλέπουν ως καλό. Και όταν οι άλλοι δεν μπορούν να το
- 10 καταλάβουν αυτό σε πειράζει περισσότερο. Να γιατί έτσι θα αλλάξει όλος ο ρυθμός του σπιτιού και
- 11 μαζί φυσικά και ο δικός τους. Όλοι επωφελούνται τελικά από το να μη δουλέψουμε εκτός από τον
- 12 άμεσα ενδιαφερόμενο που είμαστε εμείς.. Όχι κανένας δε σκέφτεται τη μεριά της γυναίκας, όλοι να
- 13 βολεύονται θέλουν εις βάρος της γυναίκας.... Και πώς να ψάξω για δουλειά, όταν κανείς δε με
- 14 βοηθάει και δε στέκεται δίπλα μου; Δεν ξέρω αλλά πάλι μερικές φορές νιώθω ότι τελικά κανείς δε
- 15 θέλει να δουλέψουν οι γυναίκες, ιδίως αν είναι παντρεμένες. Ή πάλι δε θέλουν να βοηθήσουν γιατί
- 16 δεν τους βολεύει. Ναι γιατί δεν τους βολεύει... σου λέει «γιατί να ζοριστούμε εμείς οι τρίτοι».
- 17 θαρρείς θα τους ξεβολέψει κάτι τέτοιο, πώς να το πω; Θα πρέπει να αναλάβουν τις ευθύνες τους και
- 18 άλλοι μέσα στην οικογένεια. Εγώ και σε μένα το βλέπω μπερδεμένο το θέμα, όλοι συμφωνούμε να
- 19 δουλέψω αλλά αν πάει να βρεθεί καμία δουλειά αμέσως αρχίζουν τα «αν»...Δεν το αντέχω πια, μου
- 20 φαίνεται δε θα ακούω κανένα τους, ας βρω μια δουλειά και θα δούνε (..)

Οι αντιφατικές τοποθετήσεις, με τη μορφή προτροπών και αποτροπών ταυτόχρονα, των οικείων λειτουργούν υπονομευτικά και αναπαράγουν την κυρίαρχη αντίληψη για τη διαφοροποιημένη σημασία που η αμειβόμενη εργασία αλλά και ανεργία έχει για τις γυναίκες, «*ναι κορίτσι μου να δουλέψεις, γιατί να μη δουλέψεις ακόμη μικρή είσαι αλλά, από την άλλη, εντάξει βρε δε χάθηκε*

και ο κόσμος αν δε βρεις δουλειά, δεν έχεις τόση ανάγκη για να ψάξεις» [στ. 1-3] ή «*αν βρεθεί μια δουλειά, θα μου πούνε “να πας” αλλά όχι να το κυνηγάω..»* [στ. 4-5]. Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι άνεργες γυναίκες, αν και φαίνεται να συνειδητοποιούν το σύνολο των πρακτικών το οποίο συγκροτεί το ρεπερτόριο της «υπονόμευσης», δεν αντιστέκονται δυναμικά. Μέσα από το λόγο τους αποκαλύπτεται ένα ισχυρό δίλημμα, καθώς ενώ από τη μια περιγράφουν την έλλειψη κατανόησης από τους άλλους για την εμπειρία της ανεργίας τους, επιχειρούν ταυτόχρονα να δικαιολογήσουν την «υπονόμευση» που δέχονται, τόσο από τους συζύγους όσο και από τα συγγενικά τους πρόσωπα, αντλώντας από τους κυρίαρχους έμφυλους λόγους για τη γυναικεία εργασία («*ίσως πάλι φοβούνται τι θα γίνει αν βρω δουλειά»* [απόσπασμα 3, στ. 10]). Ειδικότερα αναπαράγεται: (α) η κοινή, παραδοσιακή πεποίθηση που θεωρεί δεδομένο ότι «*είναι καλύτερα να μεγαλώνει το παιδί με τη μαμά*» και «*το μεγάλωμα του παιδιού από τη μαμά του είναι ό,τι καλύτερο...*» [απόσπασμα 4, στ. 7], καθώς η ιδέα ότι η εργαζόμενη γυναίκα μπορεί να παραμελεί τα μητρικά της καθήκοντα προς όφελος της εργασίας της είναι ακόμα ευρέως αποδεκτή («*δε θα είναι καλή μάνα*») και (β) η παρσονική αντίληψη (Parsons, 1955) ότι η γυναίκα-σύζυγος οφείλει να διατηρεί τη συνοχή της οικογενειακής ομάδας, καθώς ο γυναικείος ρόλος συνδέεται πρωτίστως με τις εσωτερικές υποθέσεις της οικογένειας (Michel, 1981) («*...εγώ να κάθομαι σπίτι [ως άνεργη] και να τρέχω για όλους θα ήταν υπέροχα, καταπληκτικά*») [απόσπασμα 3, στ. 17]. Άλλωστε, η ενδεχόμενη γυναικεία εργασιακή «αλλαγή» δημιουργεί αναστάτωση και ανησυχία μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο («*γιατί έτσι θα αλλάξει όλος ο ρυθμός του σπιτιού*» ή «*θα αλλάξουν τα πράγματα*» και «*...από την άλλη θα αλλάξουν τα πράγματα. θαρρείς θα τους ξεβολέψει κάτι τέτοιο*») και, ειδικότερα, απαιτεί αναπροσαρμογή του οικιακού καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των συζύγων «*γιατί ξέρεις ίσως είναι και αυτό ο άντρας αναλαμβάνει περισσότερες υποχρεώσεις όταν η γυναίκα εργάζεται*» ή «*και ο άνδρας μου θα πρέπει να βοηθάει στο σπίτι, να κάνει βρε παιδί μου καμιά*

δουλειά [αν η γυναίκα εργαστεί]...» ή «θα πρέπει να αναλάβουν τις ευθύνες τους και άλλοι μέσα στην οικογένεια» [απόσπασμα 4].

Αξίζει να σημειωθεί ότι εντοπίζονται λεκτικές κατασκευές αντίστασης, αλλά δεν αναδεικνύεται ένας ουσιαστικά διεκδικητικός λόγος («Πρέπει να κάνω κάτι, να το αντιμετωπίσω [...], «Δεν το αντέχω πια, μου φαίνεται δε θα ακούω κανένα τους, ας βρω μια δουλειά και θα δούνε», «Όλοι επωφελούνται τελικά από το να μη δουλέψουμε εκτός από τον άμεσα ενδιαφερόμενο που είμαστε εμείς», «όχι κανένας δε σκέφτεται τη μεριά της γυναίκας, όλοι να βολεύονται θέλουν εις βάρος της γυναίκας...») που θα μπορούσε να λειτουργήσει ανατρεπτικά. Αντιθέτως, παρατηρούμε ότι, ενώ οι ίδιες οι γυναίκες αναπαριστούν την ανεργία ως μια πολύ δυσάρεστη κατάσταση ζωής και προσπαθούν ουσιαστικά να αυτοπροσδιοριστούν ως «άνεργες», συνεχίζουν να προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν ερμηνευτικά της εργασιακής τους κατάστασης το πλαίσιο υπονόμησης και αντιφατικών πρακτικών των οικείων ατόμων τους, το οποίο εστιάζει στη διατήρηση των παραδοσιακών ρόλων των γυναικών ως συζύγων, νοικοκυρών και μητέρων, και συνδέει την απουσία αμειβόμενης εργασίας, δηλαδή την ανεργία, με τη δυνατότητα για καλύτερη και πιο αποτελεσματική εκτέλεση των συγκεκριμένων ρόλων.

4. Συζήτηση

Η παραπάνω ανάλυση, επικεντρώνοντας σε δύο ερμηνευτικά ρεπερτόρια, του «γάμου» και της «υπονόμευσης», ανέδειξε τις λεκτικές κατασκευές που οι γυναίκες χρησιμοποιούν για να μιλήσουν για την υποκειμενική τους εμπειρία και να δικαιολογήσουν την ανεργία τους, αλλά και τις συνέπειες των ρεπερτορίων αυτών στις έμφυλες διαπραγματεύσεις τους. Γενικότερα, οι αιτιακές αποδόσεις για την ανεργία παρουσιάζονται άμεσα συνδεδεμένες με την έμφυλη διάσταση των γυναικών, καθώς η ανεργία κατασκευάζεται στο λόγο των ομιλητριών είτε ως επιλογή λόγω έγγαμης ιδιότητας είτε ως αποτέλεσμα υπονομευτικών «οικογενειακών» πρακτικών, παρά ως αναπόφευκτη συνέπεια των δύσκολων εργασιακών συνθηκών

που επικρατούν στην ελληνική αγορά εργασίας.

Διαπιστώνουμε ότι οι συμμετέχουσες κατασκευάζουν και διευθετούν τις εργασιακές και έμφυλες ταυτότητές τους βάσει, κατ' εξοχήν, παραδοσιακών πεποιθήσεων και συμπεριφορών. Μέσα από τις λεκτικές κατασκευές που χρησιμοποιούν για να νοηματοδοτήσουν την εμπειρία της ανεργίας αποτυπώνονται η δυσκολία να αποσυνδεθούν πλήρως από πρακτικές που είναι κοινωνικά αποδεκτές για το φύλο τους και η ακόλουθη συμμόρφωσή τους με τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς λόγους που προσδιορίζουν την έμφυλη διάκριση. Ταυτόχρονα όμως αποκαλύπτονται και τα αντιφατικά διλήμματα που οι άνεργες γυναίκες αντιμετωπίζουν όταν μιλούν και καλούνται να δικαιολογήσουν την ανεργία τους. Επιχειρείται ουσιαστικά μια συγκρότηση και σύνθεση ταυτοτήτων, καθώς οι γυναίκες επιχειρούν να διαπραγματευτούν τα στοιχεία της νέας γυναικείας ταυτότητας –που συνδέονται με προσωπικές εργασιακές διεκδικήσεις– και να αυτοπροσδιοριστούν ως «άνεργες γυναίκες», και ταυτόχρονα να διατηρήσουν ως «έγγαμες γυναίκες» παραδοσιακά πρότυπα πρακτικών.

Ειδικότερα, με τη χρήση του ρεπερτορίου του «γάμου», οι γυναίκες ταυτίζονται με τα πρότυπα και τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την «ευεργετική» λειτουργία του γάμου, τα οποία αναπαράγουν τη συμβατική τοποθέτηση των γυναικών ως συζύγων στον οικιακό χώρο. Οι ίδιες ερμηνεύουν τις πρακτικές τους μέσα από ένα στερεότυπο λόγο αποδοχής των παραδοσιακών έμφυλων σχέσεων, στα πλαίσια του οποίου κατασκευάζουν μια ταυτότητα ως «προστατευμένες» άνεργες από τους άνδρες-«κουβαλητές». Άλλωστε, η Chodorow (1978/1999) αναφέρει ότι οι γυναίκες στην κοινωνία μας ορίζονται ως σύζυγοι και μητέρες πάντα σε μια συγκεκριμένη σχέση με κάποιον άλλο, ενώ οι άνδρες καθορίζονται πρωταρχικά με εργασιακούς όρους. Από την άλλη, το ρεπερτόριο της «υπονόμευσης» ενισχύει ουσιαστικά την αποθάρρυνση της γυναικείας συμμετοχής στην αγορά εργασίας και ταυτόχρονα την αναπαραγωγή της ανισότητας των φύλων σε ό,τι αφορά τόσο την άνιση πρόσβαση και συμμετοχή των ανδρών και γυναικών στην αγορά εργασίας όσο και τον άνισο οικιακό

καταμερισμό της εργασίας. Το συγκεκριμένο ρεπερτόριο ενισχύει την αντίληψη για την υποβάθμιση της σημασίας που η αμειβόμενη εργασία έχει για τις γυναίκες και προωθεί ένα παραδοσιακό μοντέλο διαχωρισμού ρόλων και πρακτικών, εμποδίζοντας τις άνεργες γυναίκες να επανα/ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Παρατηρούμε λοιπόν ότι μέσω της κινητοποίησης του ρεπερτορίου της υπονόμευσης, λόγω της «ασυνειπούς» υποστήριξης από το στενό, συζυγικό-οικογενειακό δίκτυο των άνεργων γυναικών, αναδεικνύεται ένα ισχυρό δίλημμα στο λόγο των γυναικών σχετικά με τη δικαιολόγηση της ανεργίας τους.

Είναι ενδιαφέρον ότι διαμορφώνεται και αναπαράγεται μια πραγματικότητα όπου η γυναικεία ανεργία επιχειρείται να δικαιολογηθεί ως μια «φυσική» κατάσταση των έγγαμων γυναικών δίχως υποστηρικτικές συμπεριφορές και αναγνώριση της ανάγκης των γυναικών για αμειβόμενη εργασία και αποδέσμευση από την κατάσταση της ανεργίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ασάφεια, τα συχνά αλληλοσυγκρουόμενα και αλληλοαναιρούμενα ρεπερτόρια και η μη παραγωγή λόγων αντίστασης, όπως αντανακλάται στις λεκτικές αποτυπώσεις των άνεργων γυναικών, υποδεικνύει μια προσπάθεια να ερμηνεύσουν οι ίδιες οι γυναίκες «ανώδυνα» την κατάσταση της ανεργίας τους – καθώς, σύμφωνα με τους διαθέσιμους κυρίαρχους πολιτισμικούς λόγους, δεν «δικαιούνται» να βιώνουν αρνητικά την εμπειρία της ανεργίας, διότι η εκπλήρωση άλλων πρωταρχικών ρόλων κατασκευάζεται κοινωνικά ως σημαντικότερη γι' αυτές.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο «λογοδότησης» των ομιλητριών παρατηρούμε ότι, παρά την ποικιλία των ρεπερτορίων μεταξύ τους, συνίσταται ένας κοινός λόγος δικαιολόγησης, μέσω του οποίου οι άνεργες γυναίκες επιχειρούν να απενοχοποιηθούν για την ανεργία τους και να αποδεσμευτούν από τις αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν το λόγο τους. Οι συμμετέχουσες απενοχοποιούνται για την ανεργία τους («γάμος», «υπονόμευση από το οικογενειακό περιβάλλον») αποδεχόμενες και αναπαράγοντας την κυρίαρχη ιδεολογία για τη γυναικεία παρουσία στην αγορά εργασίας και τις συνθήκες ένταξής τους σ' αυτήν, η οποία καθορίζεται πρωτίστως από την οικογενειακή τοποθέτηση (έγ-

γαμη ή/και μητέρα) των γυναικών και «δικαιολογεί» το να είναι μια έγγαμη γυναίκα και μητέρα άνεργη. Έτσι, οι γυναίκες αναπτύσσουν ένα λόγο υποταγής, καθώς διατάζουν να αμφισβητήσουν τόσο την ανδρική εξουσία μέσα στο οικογενειακό/συζυγικό πλαίσιο όσο και τον «αναμενόμενο» παραγκωνισμό των εργασιακών τους επιθυμιών λόγω των οικογενειακών προτεραιοτήτων. Κατ' αυτό τον τρόπο, γίνεται σαφές ότι οι γυναίκες, δικαιολογώντας την κατάσταση της ανεργίας τους μέσα από διαφορετικούς ερμηνευτικούς μηχανισμούς-ρεπερτόρια, συμμορφώνονται στους κυρίαρχους λόγους για τον καταμερισμό της εργασίας και τις συνεπαγωγές σύνδεσης των ανδρών με τη δημόσια σφαίρα και των γυναικών με την οικογενειακή, και νομιμοποιούν τις ασύμμετρες έμφυλες εργασιακές και οικογενειακές σχέσεις.

Η παρούσα μελέτη, αν και έχει περιορισμούς στη γενικευσιμότητα των ευρημάτων της, καθώς αναφέρεται σε μια πολύ συγκεκριμένη ομάδα άνεργων γυναικών (ως προς την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση), αναδεικνύει τη σημασία διερεύνησης της υποκειμενικής εμπειρίας της ανεργίας των γυναικών και εφαρμογής εναλλακτικών μεθοδολογικών θεωρήσεων στο χώρο της ανεργίας. Λαμβάνοντας υπόψη τον περιορισμένο αριθμό σχετικών ερευνών, προβάλλει ως ανάγκη η διεξαγωγή ποιοτικών ερευνών και η εφαρμογή κριτικών ερευνητικών πρακτικών για τη γυναικεία ανεργία σε συνδυασμό με τη συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων.

Βιβλιογραφία

- Artazcoz, L., Benach, J., Borrell, C., & Cortez, I. (2004). Unemployment and mental health: Understanding the interactions among gender, family roles and social class. *American Journal of Public Health, 94*(1), 82-88.
- Bernard, J. (1981). The good-provider role: Its rise and fall. *American Psychologist, 36*(1), 1-12.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D., & Radley, A. (1988). Ideological dilemmas: A Social Psychology of everyday thinking. London: Sage.
- Brittan, A. (1989). *Masculinity and power*. Oxford: Basil Blackwell.

- Bryson, V. (2005). Φεμινιστική πολιτική θεωρία. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Burman, E. (1994). Feminist research. In P. Banister, E. Burman, I. Parker, M. Taylor, & C. Tindall (Eds.), *Qualitative methods in Psychology: A research guide* (pp. 120-141). Buckingham: Open University Press.
- Burman, E. (1995). Introduction: Contexts, contests and interventions. In E. Burman, C. Alldred, C. Bewley, B. Goldberg, C. Heenan, D. Marks, J. Marshall, K. Taylor, R. Ullah, & S. Warren (Eds.), *Challenging women: Psychology's exclusions, feminist possibilities* (pp. 1-16). London: Open University Press.
- Burman, E., & Parker, I. (1993). *Discourse analytic research: Repertoires and readings of texts in action*. London: Routledge.
- Callaghan, G. (1998). The interaction of gender, class and place in women's experience: A discussion based in focus group research. *Sociological Research Online*, 3(3) (<http://www.socresonline.org.uk/socresonline/3/3/8.html>).
- Campbell, R., & Wasco, S. (2000). Feminist approaches to social science: Epistemological and methodological tenets. *American Journal of Community Psychology*, 28(6), 773-790.
- Chodorow, N. (1978/1999). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. (2002). *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, Β. (1993α). Θεωρίες για τις διαφορές των φύλων. Στο Β. Δεληγιάννη, & Σ. Ζιώγου (Επιμ.), *Εκπαίδευση και φύλο* (σσ. 41-60). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, Β. (1993β). Για ποια αντικειμενικότητα; Μερικές σκέψεις πάνω στη φεμινιστική κριτική για την έρευνα των κοινωνικών επιστημών. Στο Β. Δεληγιάννη, & Σ. Ζιώγου (Επιμ.), *Εκπαίδευση και φύλο* (σσ. 61-68). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Drewery, W. J. (1998). Unemployment: What kind of problem is it? *Journal of Community and Applied Social Psychology. Special Issue on Mental Health Consequences of Economic Security*, 8(2), 101-118.
- Edley, N., & Wetherell, M. (1999). Imagined futures: Young men's talk about fatherhood and domestic life. *British Journal of Social Psychology*, 38(2), 181-194.
- Ensminger, M., & Celentano, D. (1990). Gender differences in the effect of unemployment on psychological distress. *Social Science and Medicine*, 30(4), 469-477.
- Ezzy, D. (2000). Fate and agency in job loss narratives. *Qualitative Sociology*, 23(1), 121-154.
- Fielden, S. L., & Davidson, M. J. (1999). Stress and unemployment: A comparative review and research model of female and male managers. *British Journal of Management*, 10, 63-93.
- Fornham, A., & Lewis, A. (1986). *The economic mind: The Social Psychology of Economic Behaviour*. New York: St. Martins Press.
- Fryer, D. (1986). Employment deprivation and personal agency during unemployment: A critical discussion of Jahoda's explanation of the psychological effects of unemployment. *Social Behaviour*, 1, 3-23.
- Fryer, D. (1998). Mental health consequences of economic insecurity, relative poverty and social exclusion: Community Psychology perspectives on recession. *Journal of Community, & Applied Social Psychology*, 8(2), 75-180.
- Fryer, D. (1999). For better or for worse? Interventions and mental health consequences of unemployment. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 72, 34-37.
- Fryer, D. (2000). Unemployment and mental health: Hazards and challenges of Psychology in the community. In K. Isaksson, C. Hogstedt, C., Eriksson, & T. Theorell (Eds.), *Health effects of the new labour market* (pp. 11-23). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Fryer, D. (2001). Back to the future. In J. Zempel, J. Bacher, & K. Moser (Hrsg.), *Erwerbslosigkeit. Ursachen, auswirkungen und interventionen. Psychologie sozialer Ungleichheit* (Band 12). Opladen: Leske+ Budrich.
- Fryer, D. (2004). Kritische Unterschiede: Die Entwicklung einer kritischen gemeindepsychologischen Perspektive auf die psychologischen Kosten der Arbeitslosigkeit. In H. G. Zilian (Ed.), *Insider und outsider* (pp. 217-240). München: Rainer Hampp Verlag.
- Fryer, D., & Fagan, R. (2003). Towards a community psychological perspective on unemployment and mental health research. *American Journal of Community Psychology*, 32(1/2), 89-96.

- Fryer, D., & McKenna, S. (1987). The laying-off of hands: unemployment and mental health. In S. Fineman (Ed.), *Unemployment: Personal and social consequences* (pp. 47-73). London: Tavistock.
- Fryer, D., & McKenna, S. (1988). Redundant skills: Temporary unemployment and mental health. In M. G. Patrickson (Ed.), *Readings in organizational behaviour*. London: Harper and Row.
- Fryer, D., & Payne, R. (1986). Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 1, 235-278.
- Gannon, L., Locketta, T., Rhodes, K., Pardie, L., & Segrist, D. (1992). Sex bias in psychological research. *American Psychologist*, 47(3), 389-396.
- Gill, R. (1995). Relativism, reflexivity and politics: Interrogating discourse analysis from a feminist perspective. In S. Wilkinson, & C. Kitzinger (Eds.), *Feminism and discourse: Psychological perspectives* (pp. 165-186). London: Sage.
- Gregson, N., Simonsen, K., & Vaiou, D. (1999). The meaning of work: Some arguments for the importance of culture within formulations of work in Europe. *European Urban and Regional Studies*, 6(3), 197-214.
- Griffin, C., & Phoenix, A. (1994). The relationship between qualitative and quantitative research: Lessons from Feminist Psychology. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 4, 287-298.
- Hammarstrom, A., & Janlert, U. (1997). Nervous and depressive symptoms in a longitudinal study of unemployment: Selection or exposure. *Journal of Adolescent Health*, 20, 293-305.
- Hammarstrom, A., & Janlert, U. (2006). Do the health consequences of unemployment differ for young men and women? In T. Kieselbach, A. H. Winefield, C. Boyd, & S. Anderson (Eds.), *Unemployment and health: International and Interdisciplinary Perspectives* (pp. 135-142). Sydney: Australian Academic Press.
- Hammer, T. (1993). Unemployment and mental health among young people: A longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 16, 407-420.
- Hare-Mustin, T. R., & Marecek, J. (1990). Gender and the meaning of difference: Postmodernism and Psychology. In T. R. Hare-Mustin, & J. Marecek (Eds.), *Making a difference. Psychology and the construction of gender* (pp. 22-64). New Haven & London: Yale University Press.
- Hoffman, C., & Quinton, W. (1996). References on women and men in the literature (1974-1994): An Archival CD-ROM Search. *American Psychologist*, 1336-1338.
- Howard, J., & Hollander, J. (1997). *Gendered situations, gendered selves: A gender lens on social psychology*. London: Sage Publications.
- Ιγγλέση, Χ. (1990). *Πρόσωπα γυναικών: προσωπεία της συνειδησης*. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Isaksson, K., Johansson, G., Bellaagh, K., & Sjoberg, A. (2004). Work values among the unemployed: Changes over time and some gender differences. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 207-214.
- Kulik, L. (2000). Jobless men and women: A comparative analysis of job search intensity, attitudes toward unemployment, and related responses. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73(4), 487-500.
- Kyriazis, N. (1998). Women's employment and gender relations in Greece: Forces of modernization and tradition. *European Urban and Regional Studies*, 5(1), 65-75.
- Lee, C., & Glynn Owens, R. (2002). Men, work and gender. *Australian Psychologist*, 37(1), 13-19.
- Marshall, G. (1984). On the sociology of women's unemployment, its neglect and significance. *Sociological Review*, 32, 234-259.
- McKee-Ryan, F., Song, Z., Wanberg, C., & Kinicki, A. J. (2005). Psychological and physical well-being during unemployment: a meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology*, 90(1), 53-76.
- Michel, A. (1981). *Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου* (Επιμ. Λουκία Μουσούρου). Αθήνα: Gutenberg.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2000). *Κείμενα κοινωνιολογίας του γάμου και της οικογένειας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Murphy, G., & Athanasou, J. (1999). The effect of unemployment on mental health. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72, 83-99.
- Παπαγεωργίου, Γ. (2004). *Ηγεμονία & φεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Parsons, T. (1955). The American family: Its relation to personality and to the social structure. In T. Parson, & R. Bales (Eds.), *Family, socialization and interaction process*. Illinois: The Free Press.
- Parker, I. (1994). Discourse analysis. In P. Banister, E. Burman, I. Parker, M. Taylor, & C. Tindall (Eds.),

- Qualitative methods in Psychology: A research guide* (pp. 92-107). London: Open University Press.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1995). Discourse analysis. In J. Smith, R. Harre, & R. van Langenhove (Eds.), *Rethinking methods in Psychology*. London: Sage.
- Ramazanoglou, C., & Holland, J. (2002). *Feminist methodology: Choices and challenges*. London: Sage.
- Rost, H. (2002). Where are the new fathers? German families with a non-traditional distribution of professional and family work. *Community, Work, & Family*, 5(3), 371-376.
- Russell, H., & Barbieri, P. (2000). Gender and the experience of unemployment. In D. Gallie, & S. Pauçam (Eds.), *Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe* (pp. 307-333). Oxford: Oxford University Press.
- Schaufeli, W. (1997). Youth unemployment and mental health: Some Dutch findings. *Journal of Adolescence*, 20, 284-290.
- Starrin, B., & Jonsson, L. R. (2006). The financeshame model and the relation between unemployment and health. In T. Kieselbach, A. H. Winefield, C. Boyd, & S. Anderson (Eds.), *Unemployment and health: International and interdisciplinary perspectives* (pp. 75-97). Sydney: Australian Academic Press.
- Starrin, B., & Larsson, G. (1987). Coping with unemployment. A contribution to the understanding of women's unemployment. *Social Science and Medicine*, 25(2), 163-171.
- Strom, S. (2002). Unemployment and gendered divisions of domestic labor. *Acta Sociologica*, 45, 89-105.
- Tazoglou, E. (1999). *"I feel as I am through a wall": quantitative and qualitative evidence on the experience of unemployment of Greek graduates*. Unpublished MSc dissertation (Volumes I & II). Scotland, UK: University of Stirling.
- Τάζογλου, Ε. (2007). Ανεργία και έμφυλες διαπραγματεύσεις: μία κριτική κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση σε άνεργους/ες έγγαμους/ες άνδρες και γυναίκες. *Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή*. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ψυχολογίας, ΑΠΘ.
- Τάζογλου, Ε., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2007). Ανεργία και πολιτική ψυχολογία. Στο Γ. Ν. Γαλάνης (Επιμ.), *Πολιτική Ψυχολογία: Θεωρητικές και ερευνητικές μελέτες* (σσ. 49-73). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Warr, P. B. (1987). *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Oxford University Press.
- Wetherell, M. (1986). Linguistic repertoires and literary criticism: New directions for a Social Psychology of gender. In S. Wilkinson (Ed.), *Feminist Social Psychology: Developing theory and practice*. Milton Keynes: Open University Press.
- Whelock, J. (1990). Families, self-respect and the irrelevance of "rational economic man" in a postindustrial society. *The Journal of Behavioral Economics*, 19(2), 221-236.
- Wilkinson, S. (1991). Feminism and Psychology: From critique to reconstruction. *Feminism & Psychology*, 1(1), 5-18.
- Wilkinson, S. (2003). Φεμινιστική Ψυχολογία. Στο D. Fox, & I. Prilleltensky (Επιμ.), *Κριτική Ψυχολογία: Εισαγωγή* (σσ. 461-493). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Wilkinson, S., & Kitzinger, C. (1995). *Feminism and discourse: Psychological perspectives*. London: Sage.
- Willot, S., & Griffin, C. (1996). Men, masculinity and the challenge of long-term unemployment. In M. Mac an Ghail (Ed.), *Understanding masculinities: social relations and cultural arenas* (pp. 77-92). Milton Keynes: Open University Press.
- Willott, S., & Griffin, C. (1997). Wham bam, am I man? Unemployment and masculinities. *Feminism and Psychology*, 7(1), 107-128.
- Willot, S., & Griffin, C. (1999). Building your own lifeboat: Working-class male offenders talk about economic crime. *British Journal of Social Psychology*, 38(4), 445-460.
- Willott, S., & Griffin, C. (2004). Redundant men: Constraints on identity change. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 14, 53-69.
- Winefield, A. H. (2002). Unemployment, underemployment, occupational stress and psychological well-being. *Australian Journal of Management*, 27 (Special Issue), 137-148.
- Ψαρού, Μ., & Ζαφειρόπουλος, Κ. (2001). *Επιστημονική έρευνα: Θεωρία και εφαρμογές στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

“If I was unemployed and single, I would be nothing...”: Gendered negotiations of unemployment

EVANTHIA TAZOGLOU¹

VASSILIKI DELIYANNI-KOUMITZI²

ABSTRACT

This study investigates the ways in which unemployed married women talk about and justify their unemployment status in relation to the construction of gendered identities. It focuses on the analysis of the “interpretative repertoires” which women use and their consequences on the negotiation of their female identity within the particular family and work framework. Semi-structured interviews were conducted and the analysis was based on the principles of discourse analysis within the framework of feminist perspectives. It was found that women construct and arrange their occupational practices and choices relying primarily on traditional beliefs and assumptions about female participation in the labour market. Gender and marital status are used in order to justify unemployment since the later is being described as a “natural” situation especially for married women. Participants construct a context where there are no supportive mechanisms for married unemployed women and their needs for employment are not taken into serious consideration. Findings further show that married women are confronted with personal conflicts as well as stereotypical socio-cultural expectations and constructions of female unemployment. Within this context, they seem to finally accept the dominant discourses about the traditional gendered division of work and family roles.

Keywords: Unemployment, Gendered identities, Feminist perspectives, Discourse analysis.

1. *Address:* Ph. D. in Psychology, Department of Psychology, Aristotle University of Thessaloniki, 541 24 Thessaloniki. E-mail:

2. *Address:* Professor, Department of Psychology, Aristotle University of Thessaloniki, 541 24 Thessaloniki. E-mail: deliyian@psy.auth.gr